

УДК [94:930.25](477+438)“1863”

Юрій Земський

ПОЛЬСЬКІ ПРОКЛАМАЦІЇ НАПЕРЕДОДНІ СІЧНЕВОГО ПОВСТАННЯ 1863 р. У БОРОТЬБИ ЗА ПРИХИЛЬНІСТЬ СЕЛЯН ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ

У публікації розглянуто дві тактики змагання за прихильність українських селян: польська прокламаційна агітація та російські заходи з організації селянського спротиву польським повстанцям.

Ключові слова: прокламації, націотворення, імперська влада, сільська варта, Правобережна Україна.

В публикации рассмотрены две тактики соревнования за привлечение на свою сторону украинских крестьян: польская пропагандистская агитация и российские мероприятия по организации крестьянского сопротивления польским повстанцам.

Ключевые слова: прокламации, национальное строительство, имперская власть, сельская стража, Правобережная Украина.

Two tactics of competition for the support of Ukrainian peasants are considered in the article. The first one is the Polish leaflet propagandas and the second one – the Russian actions for the organization of peasants' resistance to Polish insurgents.

Key words: leaflets, national building, imperial authority, rural guard, Right-bank Ukraine.

У суспільно-політичному житті Правобережної України впродовж ХІХ ст. відбувалася, як відомо, жорстка боротьба російської імперської влади із так званою «польською інтригою». Причому, жертвами цієї боротьби ставали не лише поляки, а й українці, які завжди, як тількино намагалися виявити в чомусь власну самобутність або заявити про власні інтереси, відразу ж зараховувалися до союзників «польських інсургентів».

Так звана «польська проблема» на середину ХІХ ст. була дуже за давненою. Жорсткі заходи, які вживалися владою з часів Листопадового повстання 1830–1831 рр., дещо лібералізувалися в перші роки правління Олександра ІІ, який перебуваючи під враженням від щойно програної Кримської війни, вимушено взявся за реформування імперії. Саме в час короткого періоду ліберальних настроїв цього імператора відбулося

© Юрій Земський, 2011

пожвавлення польського національного руху, який вийшов далеко за межі польських етнічних земель. Таємні гуртки, товариства, об'єднання утворилися в Харкові, Києві, Петербурзі. У самій же Польщі, зокрема у Варшаві, патріотичний рух, започаткований таємними організаціями, переріс на початку 60-х рр. у відкриті антиурядові виступи: маніфестації 29 листопада 1860 р., 25 та 26 лютого 1861 р., а також 8 квітня 1861 р.¹ Зрештою, російська влада з жовтня 1861 р. запровадила там військовий стан, а польські патріоти, в свою чергу, навесні 1862 р. створили Центральний національний комітет і розпочали підготовку до збройного повстання.

У протистоянні російсько-польських сил, яке поширилося і на українські землі, кожна із сторін намагалася залучити українців на свій бік. Причому, здавалося б, українців багато що зближувало саме з поляками, адже як одні, так і інші були поневоленими. Розуміли цю спільність інтересів й організатори польського повстання, які намагалися мобілізувати українських селян на свою підтримку. На Правобережній Україні розпочалося розповсюдження агітаційних прокламацій, які мали роз'яснити місцевому населенню мету боротьби з імперською владою. Однак, полякам бракувало рішучості. Представники різних верств польського суспільства по-різному ставилися до агітації (із неоднаковим ступенем готовності взяти участь у майбутньому повстанні). В той час, коли російська влада могла застосувати традиційну для імперії тактику силового збереження існуючого режиму в межах своїх кордонів, польська національна еліта розпочала роботу із формування польської національної свідомості. Тож зміст агітації, закликів, що поширювалися напередодні Січневого повстання 1863 р. свідчить про наявність у колах польської аристократії та інтелігенції розуміння того, що власну державу можна вибороти лише в нових умовах організації життя, а саме – шляхом побудови громадянського демократичного суспільства.

Щодо діяльності поляків у справі формування суспільних стосунків нового взірця красномовними є прокламації, що розповсюджувалися в той час. Зокрема, влітку 1861 р. на Правобережній Україні з'явилося звернення до інтелігенції, в якому проголошувалося, що селяни залишаються незадоволеними після так званого звільнення, оскільки збереглася їхня залежність, а отже, цілком можливо, що найближчим часом можуть виникнути великі заворушення. Уряд, у свою чергу, – стверджувалося у прокламації, – неспроможний розуміти суть подій і веде Росію до Пугачовщини, тому освічені класи повинні взяти владу в свої руки, щоб врятувати народ від знущань: «Якщо суспільство не зробить цього, воно буде піддане терору, тому що уряд через свою нездатність вести національні справи розумним чином вдасться до застосування системи утисків»².

В іншій прокламації того часу наголошувалося, що всі верстви суспільства повинні жити в згоді і взаємній любові, намагатися піднімати селян до кращого рівня життя шляхом переведення їх у стан землевласників, а також шляхом надання їм можливості здобувати ос-

віту. «Необхідно повсюдно створювати школи, перевиховувати старших людей і молодь. Потрібно вселяти дух недовіри до уряду, не шукати у влади допомоги у вирішенні жодних питань, все необхідно вирішувати самим, власними силами. Треба єднатися і брататися всім станам поляків, а також євреям, які є такими ж поляками, тільки іншої віри, і всім разом трудитися в ім'я незалежності Польщі». До цього ж прокламація закликала і жителів Литви і Руси, які, незважаючи на різницю станів, мов і віри, є також співвітчизниками поляків³.

Ідеї порозуміння селян із поміщиками, а також об'єднання євреїв з рештою польського суспільства проголошувала ще одна прокламація. Вона пропонувала й шлях реалізації таких цілей – «поширення серед народу переказів та ідей про Польщу, які б викликали любов до польської історії та народної культури»⁴.

Реагуючи на останню прокламацію, київський генерал-губернатор видав розпорядження, яким застерігав пильно контролювати можливе зближення поміщиків-поляків із селянами, зокрема, закликав слідкувати за можливим наданням селянам земельних ділянок, і разом з тим, суворо забороняв особам польського походження, а також католицькому духовенству відкривати школи для навчання селян грамоті⁵.

На окрему увагу заслуговує прокламація «Польки!»⁶, у якій автори не лише зверталися до сумління своїх співвітчизниць, але й застерігали їх від необачного поведіння всупереч інтересам вітчизни.

Як бачимо, кожний із зазначених документів пропагував ідеї гуртування всіх станів польського суспільства в єдиний організм нації. Однак, привертає увагу те, що в жодній із прокламацій не називалися власними іменами окремі етноси, які проживали на землях, де поляки вели боротьбу за свої історичні креси і де ці звернення розповсюджувалися. Зрозумілим є й те, що під поняттям «жителі Литви та Руси» автори мали на увазі українців, білорусів та литовців, яких прагнули «влити» у «єдине море» польської нації.

Тактика дій ідеологів творення польського політичного організму – польської нації – через перелік вказаних вище фактів співпадає певною мірою із тактикою великодержавних російських шовіністів щодо українців. Після оголошення території в певних кордонах «історичними землями» колишньої Польщі, всі місцеві жителі, автоматично проголошувалися представниками польської нації і на всіх них рівною мірою поширювалися закони політичного та культурного життя.

Такий тип націотворення відповідно до теорії Ентоні Сміта називається етнічно-генеалогічним, або народно-культурною мобілізацією, коли механізм формування нації приводиться в рух провідною частиною інтелігенції, яка, в свою чергу, спирається на середній клас і діє «знизу» «вертикальної» спільноти. Основними ж засобами ідейно-політичної мобілізації усіх верств у цьому випадку виступають культурні ресурси: етністорія, релігія, мова, звичаї тощо⁷.

Автори прокламацій заохочували до соціальної консолідації шляхом поступок селянам у питаннях земельної власності, і водночас – на-

данням рівних прав усім станам суспільства. При цьому висувалася ідея створення представницько-громадської форми правління. Важливою була також духовна консолідація, до якої закликали відозви: надання всім станам суспільства рівних можливостей, поширення ідей спільності історії та культури, спільності величі минулого та страждань теперішньої Польщі. Усе це свідчить про те, що серед поляків уже активно діяв фермент творення нації.

Однак, надзвичайно необачним прорахунком поляків була відмова українцям у праві власного політичного самовизначення. Більше того, зарахування а ргіогі їх до складу польського суспільства та включення українських земель у межі територіальних претензій польської держави, звісно обурювало українців. Причому, навіть ті незначні поступки, які проектувалися теоретично як демократичні засади побудови майбутнього польського суспільства, в повсякденному житті практично були недосяжними і не лише через відсутність реальних політичних важелів їхньої реалізації, а й через суспільні та культурні традиції взаємин між поляками та українцями, які склалися впродовж кількох століть спільного життя.

Поляки в своїх проектах побудови майбутньої Польщі передбачали надання українцям національно-культурної автономії, але остання мала реалізовуватися виключно в межах польської держави. Відомою у цьому контексті є «Золота грамота» – звернення до українських селян із заохоченням до спільних повстанських дій проти російської влади. Вона, в основному, була спрямована на роз'яснення майбутньої політики польської держави (після її відновлення) щодо земельного питання в Україні. Зокрема, селянам гарантувалося надання і закріплення за ними земель, що перебували в їхньому користуванні, навечно і без викупу. А поміщикам, які втрачали такі землі, було обіцяно надати викуп з державної скарбниці. Безземельним – будникам, бобилям, халупникам, двірським людям – обіцялося вирішити питання про наділ землею найвищою владою, як тільки така влада буде встановлена.

Що ж до громадського устрою, то грамота передбачала надання всіх прав, свобод і вольностей усім станам суспільства: «Ручаєм і вічно обіцяєм свободу прав віри, якої хто придержується, і вживання своєї мови в школах, судах і других земських розправах»⁸. На цьому, власне, і вичерпувалося вирішення проблеми суспільного устрою.

Набагато чіткіше виявлялася польська позиція щодо українського питання у заяві Центрального Комітету (основного революційного уряду, який керував польським повстанським рухом), надрукованій у журналі «Колокол» О. Герцена: «Ми (поляки, від імені яких говорив Центральний Комітет – Ю. З.) були позбавлені політичного існування насильно. Ми цього насильства ніколи не визнавали й не можемо визнати. Тому ми не визнаємо ані нових кордонів, ані урядів, оснований на руїнах нашої свободи. Для нас немає Польщі розділеної, для нас Польща єдина та, яка полягає у злуці Польщі, Литви й українців, без всякої гегемонії котрогось із трьох народів. Виходячи з такого погляду, ми змагаємося відбудувати

Польщу в давніх кордонах, лишаючи народам, що живуть у них, цебто литовцям та українцям, повну свободу оставатися в союзі з Польщею або устроїтися по своїй волі». І далі: «Вимагати од нас, поляків, щоб ми не домагались відбудування Польщі в давніх кордонах, значить вимагати од нас визнати поділи і зректися сили, яку дає справі нашої свободи союз трьох народів, злучених в одну цілість»⁹.

Отже, Центральний Комітет найперше бачив своїм завданням відбудувати Польщу в «історичних кордонах», включно із українськими та литовськими землями. І лише згодом, «з рук самої Польщі» Україна і Литва можуть, «коли захочуть», дістати повну незалежність. Таке розуміння самоправності кожного з народів зводить нанівець саму можливість справжнього волевиявлення і самореалізації народом, зокрема українським, власних національних інтересів. Обіцянка, що самоправність може бути реалізована після відбудови єдиної Польщі, була відвертою оманю, оскільки неможливо уявити, щоб уряд відбудованої Польщі замість подальших дій щодо збереження єдності такої держави, розпочав би її дробити з метою задоволення національних інтересів окремих народів, наприклад українців. Такі сумніви лише посилюються з огляду на інші заяви поляків. Так, у декреті «Національного Правительства» від 22 січня 1863 р. назви Польща, Литва й Україна вживалися лише як географічні поняття і застосовувалися до народів, які проживали на цих територіях. Навпаки – йшлося про єдиний «народ Польщі, Литви й України», а замість «повної самоправності кожного народу» стверджувалося лише про «рівність і свободу усіх синів Польщі, без різниці віри і племені, роду і стану»¹⁰.

Такою була позиція поляків у вирішальний час – у 1863 р., коли треба було максимально мобілізувати сили для участі у повстанні. Це була непорушна позиція про державну єдність Польщі, України й Литви. Щодо національних інтересів обіцялося лише «забезпечити братнім народам Литви й України, злученим із Польщею, якнайширший розвиток їхньої народності й мови»¹¹.

Якщо проаналізувати оцінку поляками питання незалежності українських земель в інший, спокійніший час, то вимальовується набагато складніша картина. Дуже красномовними є цитати, наведені з польських часописів кінця 50-х рр. XIX ст. дослідником М. Лозинським. Польські революціонери того часу гуртувалися навколо паризьких видань: «Wiadomości Polskie» та «Przegląd rzeczy Polskich». У першому з них – 1858 р., у № 30, йшлося про те, що «історія згуртувала українську народність по тім боці Дніпра, її серцем є тепер українські слободи. Україна по цім боці Дніпра, здобута й боронена польським оружжям, заселена тим самим народом, що видав зі свого лона шляхту, є й, дасть Бог, не перестане бути польською провінцією. Скільки разів сягатимуть за нею українські патріоти, стільки разів, замість братньої руки, яка жде їх з підмогою, знайдуть одним ворогом більше»¹². Не менш провокаційною можна назвати й статтю з іншого часопису від 1859 р., у № 3, в якій польський демократ Зигмунд Мілковський заяв-

ляв: поляки несуть в Україну свободу і культуру; козацькі бунти, в свою чергу, були діями дикунів проти цивілізації; українець, який полюбить цивілізацію і свободу, через те саме стає поляком; Україна може бути тільки польська або дика; полонізація – це властиво цивілізаційна місія поляків в Україні¹³.

Такі відверті шовіністичні заяви висловлювала польська еліта – аристократія та інтелігенція, – ті, хто брав на себе місію будівничих польської нації. Тим більше не демонстрували толерантність у стосунках з українцями польські пани-землевласники, ті, хто не просто жив поряд та серед українців, а ще й визискував їх.

Надзвичайно яскраво звичаї представників польської шляхетської культури та особливості поведінки польської земельної шляхти ХІХ ст. змалював В. Антонович. У своїх спогадах, що ґрунтувалися на життєвому досвіді, він писав, що польські пани зовсім не вирізнялися інтелігентністю, навпаки кожний із них прагнув виокремитися і «виступав з великим апломбом». Все, що говорив пан, промовлялося самовпевненим тоном і видавалося за абсолютну правду. Звичка такого тону вироблялася, мабуть, з того, що він почувався у себе в селі повним авторитетом для селян і своїх офіціалістів.

У стосунках із людьми ліберальних професій (так називали інтелігенцію) пани-землевласники тримали себе зверхньо, даючи зрозуміти, що вони не рівня і тому не повинні панібрататися, а отже загалом трималися як замкнена каста¹⁴. Рисою, що складала інтегральну частину шляхетського побуту, було бажання вирізнитися з-поміж інших людей, показати себе якомога кращими і виявити себе чимось особливим¹⁵.

Щодо стосунків у середовищі шляхти, – писав В. Антонович, – тобто серед панівного стану, то теоретично визнавався принцип рівності всіх шляхтичів, але на практиці цей принцип не діяв. Шляхетський стан розпадався на доволі численні суспільні верстви, кожна з яких ставилася до іншої – нижчої, з погордою і чванством. На вершині цієї шляхетської ієрархії стояли магнати, але вести мову про них В. Антонович не захотів, оскільки бувати в їхньому середовищі йому не доводилося; вони, зазвичай, проживали в столицях – Варшаві або Петербурзі, загалом же їхній вплив на суспільні процеси був дуже слабким.

Головну силу шляхетства складали пани «середньої руки», які володіли двома-трьома селами та брали участь у дворянських виборах, вони й формували шляхетське коло. Нижче них у суспільній ієрархії перебували шляхтичі-землевласники, які не мали «повного цензу», тобто мали незначну кількість землі та менше ста душ селян. Їхні стосунки характеризувалися зверхнім ставленням багатших до бідніших, вживанням неважливих прізвиськ, наприклад «szuja» (наволоч).

Верству людей так званих ліберальних професій: лікарів, адвокатів, землемірів, аптекарів в коло дідичів-землевласників взагалі не приймали. До них зверталися при необхідності, але особисто з ними не спілкувалися.

На найнижчій сходинці стояла верства служилої шляхти, яка заробляла службою у дідичів або на економічних посадах (економи, писарі).

До них дідичі ставилися з презирством, зверталися на «ти», не дозволяли сідати у своїй присутності, не стримували себе від лайки тощо¹⁶.

Шляхта, за переконанням самих її представників, була станом, котрий волею Бога і природи був створений, щоб володіти краєм і людьми. Всі інші стани вважалися негідними рівнятися в чомусь із шляхтичами. Такі кастові принципи виховувалися щоденним життям. Дітям, наприклад, заборонялося товаришувати зі слугами та сільськими дітьми. Певні хиби поведінки, будь-які погані слова чи манери осуджувалися за те, що так говорять або роблять хлопи¹⁷.

Такі суспільні пріоритети, що переважали серед тодішньої польської шляхти, ставили під сумнів процеси демократизації в польському суспільстві, про що із застереженням висловився В. Антонович: «всілякі демократичні думки заслуговували поважної полеміки, але свідчили тільки про те, що той, хто їх висловлює, в кращому разі божевільний, у гіршому – урядовий провокатор»¹⁸.

Водночас існував загальний польський патріотизм, він виявлявся в тому, щоб хвалити все своє, замовчувати свої хиби і зневажати все чуже. Більшість поляків були переконані, що Польща виконувала цивілізаційну місію і втратила свою самостійність саме через те, що не хотіла від неї відступитися. Поміж іншими народами Польща – свята мучениця, а всі її нещастя від того, що в кожного разу її хтось зраджував¹⁹. Отже, заклики до братання поляків з українцями, власне шляхтичів із селянами – про що говорилося у вищезгаданих прокламаціях – виглядали абсолютною ілюзією і жодних реальних механізмів їх реалізації просто не існувало.

Російська влада також не принесла позитивних змін в життя українських селян. Навпаки, за часів Речі Посполитої, яка була державою слабкою, поміщик у стосунках із селянином робив останньому певні поступки через небезпеку втечі селян та постійну загрозу гайдамаччини. Натомість, після приєднання Правобережної України до Російської імперії шляхта отримала підтримку від адміністрації та війська російської держави. Свавілья панів обмежувалося лише тим, що пан не мав права карати селянина на смерть, але міг віддати його в рекрути на 25 років або вислати в Сибір. Прибутки, отримані від шляхетських маєтків, що знаходились на території Російської імперії, значно зросли.

Та все ж селянин знав, що його визискувачем є поміщик, а те, що всі умови для цього створила Російська імперія, до уваги не бралось. Цілком закономірно, що коли розпочалося польське повстання, його підтримали не всі поляки, справжніми патріотами виявилися найбільш передставники шляхти.

В свою чергу, українське селянство відгукнулося на заклик російської влади створювати самооборону проти «інсургентів-заколотників».

Загони самооборони під назвою селянської варти було створено зокрема на Поділлі. Згідно з наказом київського генерал-губернатора з офіцерів київського військового округу було призначено начальників загонів сільської озброєної варти. До їхніх обов'язків належало: завжди мати точні відомості про кількість сільської варти; особисто перевіряти

її у місцях перебування; знати про можливі зміни в чисельності варті. Самі ж вартові обирали з-поміж себе десяцьких та соцьких, а офіцер мав визначити, чи обрані здібні до керівництва і чи вони є благонадійними; коли ж у нього з'являлися сумніви, він мав право вимагати перевиборів. Начальники-офіцери постійно перебували в повітових містах, підпорядкованих їм варт, а у випадку військових дій – мали керувати вартовими²⁰.

Варто зазначити, що створення варт не було ініціативою селян. Через те, що повстання мало характер своєрідної партизанщини, оскільки невеликі загони повстанців створювалися на широких просторах Правобережної України в різних місцях, боротися з ними регулярними військами влада практично не могла, а відтак вирішено було провести своєрідну «всенародну мобілізацію». Щодо механізму створення варті було вироблено спеціальні правила. Згідно з першим параграфом правил у кожному селі чи містечку третина дорослого населення повинна була вступити до сільської варті. Інструкція пояснювала, що третину треба рахувати не від кількості ревізських душ, тобто не від кількості жителів, а саме від числа дорослого населення. Наводився навіть приклад: якщо в селі є 1000 душ, але, без урахування літніх людей та дітей, здатних до роботи є 600 душ, то кількість варті має складати 200²¹. Сама ж варта порівну поділялася на два загони. Один з них називався охоронною вартою і мав охороняти своє ж поселення, залишаючись по своїх домівках, а інший загін, названий рухомою вартою, мав за обов'язок постійно пересуватися і оглядати навколишню місцевість, передусім ліси. П'ята частина цих стражників мала бути кінною. У випадку появи повстанців стражники повинні були їх переслідувати та ловити, а коли повстанців було б багато, то повідомляти про них начальникам поліції, котрі, в свою чергу, мали викликати війська. У мирний час інструкція дозволяла рухомому складу варті залишатися вдома і займатися сільськогосподарськими роботами.

Показовою є рекомендація щодо способу мобілізації до складу варті. У параграфі п'ятому інструкції зазначено, що варта як охоронна, так і рухома формується селянами самостійно і добровільно, в іншому випадку (якщо їхнього бажання немає), вона повинна бути сформована за присудом сільських і волосних старшин. А кожний, хто вступив до варті, мав перебувати в ній не менше двох тижнів. При цьому, вогнепальна зброя, вказано в параграфі 13, видається лише десяцьким і соцьким, якщо вони вміють стріляти.

Інші стражники мали бути озброєні піками, косами та сокирами на випадок переслідування повстанців. У випадках виконання обов'язків (при охороні мостів, переправ, при допиті захоплених підозрілих) озброєнням мають слугувати палиці та дубини²². Характерним є параграф 16, у якому вказувалося, що зброя для десяцьких та соцьких має бути доставлена з Київського арсеналу, якщо вони не зможуть відбити рушниці та пістолети у повстанців. У параграфі 17 зазначалося, що імператор милостиво повелів сім'ям вбитих або покалічених повстанця-

ми стражників, видавати залікові рекрутські квитанції. Ще однією пільгою був привілей отримувати стражниками частину того майна, яке вони відбивали у повстанців. Натомість, кожний, хто не виконував своїх обов'язків у складі стражників, мав бути притягнутий до відповідальності²³.

Отже, зрозуміло, що російська влада надзвичайно вміло скористалася українсько-польською неприязню та ворожнечею, всіляко поглиблюючи її, а тим самим успішно поборювала агітаційні зусилля поляків притягнути прихильність українців на свій бік. Водночас влада, протиставляючи інтереси поляків та українців, залишала за собою імперське право керувати ними як підданими самодержця.

Нижче друкуємо дві відозви, що стосуються вказаного часу.

Документи із фонду 228 автором опрацьовано до їхнього пошкодження пожежею, що трапилася у Кам'янець-Подільському міському державному архіві у квітні 2003 р. Нині справи вказаного фонду реставруються.

¹ *Зашильняк Л.* Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів / Л. Зашильняк, М. Крикун. – Львів, 2002. – С. 326–328.

² Держархів Хмельницької обл., ф. 228, оп. 1, спр. 3307, арк. 2–3.

³ Там само, арк. 8–9.

⁴ Там само, арк. 83–84.

⁵ Там само, арк. 85.

⁶ Там само, арк. 79.

⁷ *Сміт Е.* Національна ідентичність. – К.: Основи, 1994. – С. 130.

⁸ *Сенгелевич Х.* Золота грамота // За сто літ. – К., 1927. – Кн. 1. – С. 69–70.

⁹ *Лозинський М.* Польський і руський революційний рух. – К., 1907. – С. 29.

¹⁰ Там само. – С. 27.

¹¹ Там само. – С. 28–29.

¹² Там само. – С. 19.

¹³ Там само. – С. 20–21.

¹⁴ ЦДІАК України, ф. 832, оп. 1, спр. 108, арк. 23–24.

¹⁵ Там само, арк. 27.

¹⁶ Там само, арк. 35.

¹⁷ Там само, арк. 26.

¹⁸ Там само, арк. 35.

¹⁹ Там само, арк. 34.

²⁰ Держархів Хмельницької обл., ф. 753, оп. 1, спр. 1, арк. 6–7.

²¹ Там само, арк. 8.

²² Там само.

²³ Там само, арк. 9.

№ 1

ПРОКЛАМАЦІЯ «ВЕЛИКОРУС»,
НАДІСЛАНА ІЗ КАНЦЕЛЯРІЇ ПІ ВІДДІЛЕННЯ
КИЇВСЬКОМУ ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРУ І РОЗІСЛАНА
НИМ ДЛЯ ОЗНАЙОМЛЕННЯ ГУБЕРНАТОРАМ КРАЮ,
ЗОКРЕМА, ПОДІЛЬСЬКОМУ

Липень 1861 р.

Помещичьи крестьяне не довольны обременительною переменою, которую правительство производит под именем освобождения; недовольство их уже проявляется волнениями, которым сочувствуют казенные крестьяне и другие простолюдины, также тяготеющие своим положением. Если дела пойдут нынешним путем, надобно ждать больших смут. Правительство ничего не понимает, оно глупо и невежественно; оно ведет Россию к Пугачевщине. Надобно образованным классам взять в свои руки ведение дел из рук неспособного правительства, чтобы спасти народ от истязаний; если общество не сделает этого, оно само подвергнется терроризму, потому что правительство, при своей неспособности вести национальные дела разумным образом, впадает в необходимость держаться системы стеснений.

Если образованные классы почтут себя безсильными, не почувствуют в себе решимости обуздать правительство и руководить им, тогда патриоты будут принуждены призвать народ на дело, от которого отказались бы образованные классы. Сначала же попробуем, быть может просвещенная часть нации не почтет себя безсильною. На деле она гораздо сильнее правительства, тупого и трусливого. Так просвещенные люди лишь должны громко сказать правительству: мы требуем отмены таких-то и таких-то вещей, мы хотим замены их такими-то и такими-то. Требование будет исполнено. Мы не поляки и не мужики. В нас стрелять нельзя.

Программу действий, конечно, должно определить для себя само общество. Итак, мы будем ждать его решений. Теперь пока поставим два из вопросов, особенно нуждающихся в решении:

должна ли состоять сущность нового порядка вещей, которого одинаково желают и народ, и образованные классы, в устранении произвольного управления, в замене его законностью, и способна ли нынешняя династия отказаться от произвольной власти добросовестно и твердо;

сообразно тому или другому решению этих вопросов определяться и способы действия; а определив способ действия, общество найдет в себе и силу действовать.

Верно: Секретарь

(підпис)

Держархів Хмельницької обл., ф. 228, оп. 1, спр. 3307, арк. 2–3.

ПРОКЛАМАЦІЯ ПІД НАЗВОЮ «ПОЛЬКИ!»,
НАДІСЛАНА БРАЦЛАВСЬКИМ ЗЕМСЬКИМ СПРАВНИКОМ
КИЇВСЬКОМУ ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРУ

Вересень 1861 р.

Мы ожидали долгое время, думая, будете ли носить траур, которым ни одна полька не должна пренебрегать, а хвастать, что хотя такую малую жертву можете сделать для тех, которые за нас пали. Отгадываем причину для которой не хотите этого сделать, опасаетесь известных кручков. Стыдитесь прелестные польки, оставьте свой страх, примите на себя вид такой, какой Вам приличен в настоящее несчастное для поляков время, наденьте черный цвет, оставьте увеселенья, молитесь, может быть Творец помилует нас.

При этом, предостерегая Вас, остаемся уверены, что не захотите подвергнуть себя неприятности, какая ожидает Вас в противном случае.

Доброжелающие Вам Поляки

Держархів Хмельницької обл., ф. 228, оп. 1, спр. 3307, арк. 79–79 зв.

УДК [355.133.4:94](477.53–21)“1914/1918”

Віктор Саранча

**СТАН ВІЙСЬКОВОЇ ДИСЦИПЛІНИ В КРЕМЕНЧУЦЬКОМУ
ГАРНІЗОНІ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

У передмові до публікації документів проаналізовано історіографію заворушення серед військовослужбовців на Кременчуцькому розподільному пункті у жовтні 1916 р., обґрунтовано переваги використання сучасних підходів та методів щодо дослідження цієї проблематики. Документи характеризують стан військової дисципліни в Кременчуцькому гарнізоні та Одеському військовому окрузі на початку Першої світової війни, дають уявлення про настрої і соціальну поведінку військовослужбовців.

Ключові слова: Кременчуцький гарнізон, розподільний пункт, Перша світова війна, військова дисципліна.

В предисловии к публикации документов проанализирована историография волнений среди военнослужащих на Кременчугском распределительном пункте в октябре 1916 г., обоснованы преимущества использования современных подходов и методов для исследования данной проблематики. Документы характеризуют состояние военной дисциплины в Кременчугском гарнизоне и Одесском военном округе в начале Первой мировой войны, дают представление о настроениях и социальном поведении военнослужащих.

Ключевые слова: Кременчугский гарнизон, распределительный пункт, Первая мировая война, воинская дисциплина.

In the introduction to the publication the historiography of unrest among servicemen on the Kremenchuk distributive point in October, 1916 is analyzed, advantages

© Віктор Саранча, 2011